

दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

शुष्मा राई

परीक्षा रो. नं. ७२२८१०४/०७५

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-०४६६-००६८-२०११

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा
स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको
आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
२०७६/२०१९

प्रतिबद्धता पत्र

दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण शीर्षकमा शोधपत्र तयार पार्दा प्रयोग उपयोगमा ल्याएका शोध प्रतिवेदनभित्रका सामग्रीहरू नितान्त मौलिक हुन् । प्रस्तुत शोधपत्रमा आवश्यकताअनुसार स्रोत खुलाएर वाक्यांश तथा वाक्यहरू साभार गरिएको छ । यस शोधपत्रका अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका छैनन् । अतः यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

.....

शोधार्थी

शुष्मा राई

मिति : २०७६/१/१०

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रकी छात्रा शुष्मा राईले *दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण* शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रहेर तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
श्री गणेशबहादुर बोहरा

शोधनिर्देशक

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७६/१/२६

May 9, 2019

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि छात्रा शुष्मा राईद्वारा *दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण* शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)
२. डा. माधव प्रसाद पौडेल (शोधविशेषज्ञ)
३. श्री गणेशबहादुर बोहरा (शोधनिर्देशक)

मिति : २०७६/२/१२

May 26, 2019

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत चौथो समेस्टरको नेपा. शि (५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु श्री गणेशबहादुर बोहराज्यूको कुशल निर्देशनमा रही तयार पारेकी हुँ । शोधप्रस्ताव लेखनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप दिने समयसमम कुशल निर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय शोधनिर्देशक गुरु श्री गणेशबहादुर बोहराप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आ-आफ्नो ठाउँबाट समयसमयमा प्राज्ञिक सल्लाह सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु तथा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई लगायत नेपाली भाषा शिक्षा विभागका गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

मेरो जीवनको हरेक क्षेत्रमा सफलताको आशीर्वाद दिँदै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यहाँसम्म पुऱ्याउनु हुने मेरा आदरणीय माता मिनाकुमारी राई र पिता नैनबहादुर राईप्रति आजीवन ऋणी छु । साथै प्रत्यक्ष परोक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने घरपरिवार, इष्टमित्र सम्पूर्णप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको कम्प्युटर टङ्कन र सेटिङ कार्यमा सहयोग गर्नुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दै समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागको शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष पेस गर्दछु ।

शोधार्थी

शुष्मा राई

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड) चौथो सेमेस्टरको पाठ्यांश नेपा.शि. (५४४) को प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणको अध्ययनमा आधारित छ । प्रस्तुत शोधपत्रको दुमी भाषाको स्वरूप पहिल्याउनु, दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु र दुमी मातृभाषी वक्ताहरूले नेपाली भाषा सिक्दा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटिहरू पहिल्याउनु जस्ता मुख्य उद्देश्यमा आधारित भएर तयार पारिएको छ ।

यस अध्ययनमा दुमी भाषाभाषीहरूको उपस्थिति रहेको खोटाङ जिल्लाको केपिलासगढी गाउँपालिकाका दुमी भाषीहरूलाई मूल जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ । यस अध्ययनको लागि खोटाङ जिल्लाको केपिलासगढी गाउँपालिका वडा नं. ४ र ५ बाट ५/५ जना गरी जम्मा १० जना दुमी भाषी वक्तालाई नमुनाका रूपमा लिइएको छ । जसमा दुमी भाषाविज्ञ र सामान्य लेखपढ गर्न जान्ने वक्ता रहेका छन् । यस अध्ययनलाई व्यवस्थित तथा प्रभावकारी ढङ्गले सम्पन्न गर्नका लागि सम्बन्धित क्षेत्रका मानिसहरूसँग सम्पर्क गरी छलफल तथा अन्तर्वार्ताद्वारा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रलाई वस्तुगत र विश्वसनीय बनाउनका लागि नेपाली भाषामा विभिन्न प्रकारका प्रश्नावलीहरू तयार पारेर दुमी भाषी वक्ताहरूलाई उक्त प्रश्नको उत्तर दुमी भाषामा भन्न लगाएर सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसलाई नै प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रूपमा उपयोग गरी शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । यस अध्ययनमा द्वितीयक स्रोतबाट पनि सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । दुमी भाषा सम्बन्धी प्रकाशित पुस्तकहरू, पत्रपत्रिकाहरू, लेखरचनाहरू, शब्दकोश, विभिन्न शोधपत्रहरू र दुमी भाषाका अन्य विज्ञहरूलाई समेत द्वितीयक स्रोतको सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

दुमी भाषामा नेपाली भाषामा जस्तै विभिन्न व्यकरणात्मक कोटिहरू रहेका छन् तर नेपालीमा जस्तो क्रियापदमा लिङ्ग भेदको व्यवस्था छैन । नेपाली भाषामा एकवचन जनाउने नामिक शब्दहरूमा 'हरू' जोड्दा बहुवचन बन्दछ, भने दुमी भाषामा 'हाम' जोड्दा बहुवचन बन्दछ । दुमी र नेपाली दुवै भाषामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको व्यवस्था छ तर पुरुषबोधक शब्दहरू ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा

आदरसम्बन्धी व्यवस्था निकै भिन्न छ । दुमी भाषामा नेपालीमा जस्तो अत्युच्च आदरको व्यवस्था छैन । प्रकारगत दृष्टिले दुवै भाषाका काल र पक्ष समान छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषाका भाव ध्वन्यात्मक रूपमा मात्र भिन्न छन् । दुमी भाषामा नेपाली भाषामा जस्तै अर्थका आधारमा व्यक्ति रूप र अनेकार्थक रूप तथा वितरणका आधारमा मुक्त रूप र बद्ध रूप रहेका छन् । यी रूपहरू ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषाका समूहवाचक नाम धेरै मिल्दाजुल्दा छन् भने अरू नाम शब्दहरू धेरै भिन्न रहेका छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त सर्वनामहरू ध्वन्यात्मक रूपमा भिन्न छन् तर अर्थगत र प्रकारगत रूपमा समान छन् । नेपाली भाषाको सम्बन्धबोधक विशेषण दुमी भाषामा पनि समान रूपले प्रयोग हुन्छ भने अन्य विशेषणहरूमा आंशिक रूपमा मात्र समानता पाइन्छ । यी दुवै भाषामा लागि, निम्ती जस्ता नामयोगीहरूमा समानता रहेको छ भने, अन्य नामयोगीहरू भिन्न नै छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त क्रियायोगी, विस्मयादिबोधक तथा निपात जस्ता अव्यय शब्दहरूमा आंशिक रूपमा समानता पाइन्छ भने थुप्रै भिन्नता पनि पाइन्छ । भिन्नता भएका भाषिक एकाइ तथा व्याकरणात्मक कोटिहरूमा त्रुटि हुने सम्भावना बढी हुन्छ भने नियमित अभ्यास तथा सम्पर्कद्वारा त्रुटि कम गर्न सकिन्छ ।

सङ्क्षेपीकृत सूची

सङ्क्षेपीकृत रूप	पूर्ण रूप
उपप्रा	उपप्राध्यापक
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
डा	डाक्टर
नेपा.शि	नेपाली शिक्षा
पृ	पृष्ठ
प्र	प्रतिशत
प्रा	प्राध्यापक
वि.सं.	विद्यार्थी सङ्ख्या
सं.	सङ्ख्या

सङ्केत सूची

सङ्केत	अर्थ
,	अल्पविराम
.	दशमलव
()	कोष्ठक
-	योजक
:	विसर्ग
%	प्रतिशत
/	वा र अथवा

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याकथन	२
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	२
१.४	अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता	३
१.५	अध्ययनको सीमाङ्कन	४
१.६	शोधपत्रको रूपरेखा	५

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक प्रारूप

२.१	पूर्वकार्यको समीक्षा	६
२.२	व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक प्रारूप	१३
२.२.१	व्यतिरेकी विश्लेषणको परिचय	१३
२.२.२	व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार	१४
२.२.३	व्यतिरेकी विश्लेषणको विकास	१४
२.२.४	व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रक्रिया र पद्धति	१६
२.२.५	व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगिता	१८
२.२.६	व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमा	१९
२.३	दुमी राई जातिको परिचय	२०
२.४	दुमी भाषाको परिचय र विशेषता	२१
२.५	दुमी राई भाषाको प्रयोग क्षेत्र र सीमा	२२
२.६	नेपाली भाषाको परिचय	२३

अध्याय तिन

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

३.१	अध्ययन विधि	२४
३.१.१	जनसङ्ख्या पहिचान	२४

३.१.२	नमुना छनोट	२४
३.२	तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत	२४
३.२.१	प्राथमिक स्रोत	२४
३.२.२	द्वितीयक स्रोत	२५
३.३	सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया	२५
३.४	सामग्रीको विश्लेषण	२५

अध्याय चार

व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

४.१	लिङ्गका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२६
४.२	वचनका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२७
४.३	पुरुषका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२८
४.४	आदरका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२९
४.५	काल र पक्षका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२९
४.६	भावका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३१

अध्याय पाँच

रूप व्यवस्थाका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

५.१	रूपको परिचय	३३
५.२	रूपको वर्गीकरण	३३
५.२.१	अर्थगत आधारमा रूप	३३
५.२.१.१	व्यक्ति रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३३
५.२.१.२	अनेकार्थक रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३४
५.२.२	वितरणका आधारमा रूप	३५
५.२.२.१	मुक्त रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३५
५.२.२.२	बद्ध रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३६

अध्याय छ

शब्दवर्गका आधारमा विश्लेषण

६.१	शब्दवर्गको परिचय	३७
६.२	शब्दको वर्गीकरण	३७

६.२.१	नामका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३७
६.२.१.१	व्यक्तिवाचक नाम	३७
६.२.१.२	जातिवाचक नाम	३९
६.२.१.३	द्रव्यवाचक नाम	३९
६.२.१.४	समूहवाचक नाम	४१
६.२.१.५	भाववाचक नाम	४१
६.२.२	सर्वनामका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	४२
६.२.२.१	पुरुषवाचक सर्वनाम	४३
६.२.२.२	दर्शक सर्वनाम	४५
६.२.२.३	प्रश्नवाचक सर्वनाम	४५
६.२.२.४	सम्बन्धवाचक सर्वनाम	४६
६.२.२.५	निजवाचक सर्वनाम	४७
६.२.२.६	पारस्परिक सर्वनाम	४८
६.२.३	विशेषणका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	४९
६.२.३.१	गुणबोधक विशेषण	४९
६.२.३.२	सङ्ख्याबोधक विशेषण	५०
६.२.३.३	परिमाणबोधक विशेषता	५१
६.२.३.४	भेदक विशेषण	५२
६.२.३.५	सार्वनामिक विशेषण	५३
६.२.३.६	सम्बन्धबोधक विशेषण	५३
६.२.३.७	तुलनावाची विशेषण	५४
६.२.४	क्रियाका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	५५
६.२.४.१	सकर्मक क्रिया	५५
६.२.४.२	अकर्मक क्रिया	५६
६.२.५	अव्ययको आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	५७
६.२.५.१	नामयोगी	५७
६.२.५.२	क्रियायोगी	५८
६.२.५.३	संयोजक	६०
६.२.५.४	विस्मयादिबोधक	६१

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

७.१	सारांश	६३
७.२	निष्कर्ष	६६
७.३	उपयोगिता	६७
	७.३.१ नीतिगत उपयोगिता	६७
	७.३.२ प्रयोगगत उपयोगिता	६८
७.४	भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू	६८
	सन्दर्भसामग्री सूची	७०
	परिशिष्ट	
	व्यक्तिवृत्त	

तालिका सूची

	पृष्ठ	
तालिका नं. १	लिङ्गका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२६
तालिका नं. २	वचनका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२७
तालिका नं. ३	पुरुषका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२८
तालिका नं. ४	आदरका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	२९
तालिका नं. ५	काल र पक्षका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३०
तालिका नं. ६	भावका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३१
तालिका नं. ७	व्यक्ति रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३४
तालिका नं. ८	मुक्त रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३५
तालिका नं. ९	बद्ध रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	३६
तालिका नं. १०	व्यक्तिवाचक नाम	३८
तालिका नं. ११	जातिवाचक नाम	३९
तालिका नं. १२	द्रव्यवाचक नाम	४०
तालिका नं. १३	समूहवाचक नाम	४१
तालिका नं. १४	भाववाचक नाम	४२
तालिका नं. १५	सर्वनामका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण	४३
तालिका नं. १६	पुरुषवाचक सर्वनाम	४४
तालिका नं. १७	दर्शक सर्वनाम	४५
तालिका नं. १८	प्रश्नवाचक सर्वनाम	४६
तालिका नं. १९	सम्बन्धवाचक सर्वनाम	४७
तालिका नं. २०	निजवाचक सर्वनाम	४८
तालिका नं. २१	पारस्परिक सर्वनाम	४८
तालिका नं. २२	गुणबोधक विशेषण	४९
तालिका नं. २३	सङ्ख्याबोधक विशेषण	५०
तालिका नं. २४	परिमाणबोधक विशेषता	५१
तालिका नं. २५	भेदक विशेषण	५२

तालिका नं. २६	सार्वनामिक विशेषण	५३
तालिका नं. २७	सम्बन्धबोधक विशेषण	५४
तालिका नं. २८	तुलनावाची विशेषण	५४
तालिका नं. २९	सकर्मक क्रिया	५५
तालिका नं. ३०	अकर्मक क्रिया	५६
तालिका नं. ३१	नामयोगी	५७
तालिका नं. ३२	क्रियायोगी	५९
तालिका नं. ३३	संयोजक	६०
तालिका नं. ३४	विस्मयादिबोधक	६१
तालिका नं. ३५	निपात	६२